

SZIRÁK PÉTER

A másik meglopása

A gyermekiségen innen és túl a *Légy jó mindhalálígnban*

Az első kereszt a gyerekkor keresztje.
Félelemből és bizalomból ácsolták.

(Pilinszky)

A keresztény ikonográfia gyermekkel ábrázolja a lelket és az angyalokat is. Ravasz László evangéliummagyarázata szerint a Márk 10,14–16-ban olvasható jelenetben¹ „a gyermeknek arról a vonásáról van szó, hogy teljes bizalommal él a feléje áramló szeretettel. Ezt a szeretetet természetesnek találja, és természetesnek találja a maga rászorultságát is. Mindez nem erény, nem érdem nála, még kevésbé számítás, hanem az élet egyszerű és természetes megnyilvánulása.”² A jelenet „örökre érvényesen kiábrázolja azt is, hogy a gyermeknek a Jézus karjaiban van a helye, s csak az a szülő cselekszik a gyermek érdekében, aki Jézushoz viszi legféltebb kincsét.”³ A gyermek áldás, aki pedig gyermeket bánt, megaláz vagy elveszejt, az az isteni és emberi világrend megrontója és gyilkosa. A „legyetek mint a kisdetek” evangéliumi szava a gyermek fogalmát a maga legeszményibb jelentésében, s bizonyos értelemben jelképesen használja. A felszólítás felnőttekhez szól, s éppen felnőttességük kiteljesítésére vonatkozik. Gyermekké válni az evangélium szerint a felnőtt számára épp az érettség beteljesülését jelentheti.

A történelemben, s a különböző egyidejű kulturális felfogásokban is igencsak eltérő gyermekképek élnek. Az ártatlan, az ördögi, a dionüszoszi, az apollói gyermek, a *tabula rasa*-gyermek, a zsenihez közel álló gyermek. A megérő, a tanulékony és az ösztönlény. A kognitív pszichológián, a pszichoanalízisen vagy a szociológián alapuló gyermekfelfogás.⁴ A gyerek–felnőtt-viszony olyan *idegenségtapasztalat*, amely egyik felet sem hagyja változatlanul: „a gyerek olyan saját, ám már nem előhívható tapasztalatokat vagy viselkedésszerepeket jelenít meg, amelyek a felnőtt számára »sajátként«

¹ „Engedjétek hozzám jönni a kisgyermeket, és ne tiltsátok el tőlem őket, mert ilyeneké az Isten országa. Bizony, mondom néktek: aki nem úgy fogadja az Isten országát, mint egy kisgyermek, semmiképpen sem megy be abba. Ekkor átölelte és kezét rájuk téve megáldotta őket.”

² RAVASZ László, *Az Újszövetség magyarázata*, A Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Budapest, 1991, 174.

³ Uo.

⁴ A kultúrtörténetileg változó eszményi *gyermekkép* és a praktikus-nevelési *gyermekfelfogás* fogalmáról, illetve a gyermekiségre vonatkozó reflexió újkori (más vélemények szerint már középkori) megjelenéséről lásd PUKÁNSZKY Béla, *A gyermek a 19. századi magyar neveléstani kézikönyvekben*, Iskola-kultúra, Pécs, 2005, 9–22. Az eltérő gyermekképek rendszerezéséről lásd Gerold SCHOLZ, *Die Konstruktion des Kindes. Über Kinder und Kindheit*, 1994, <http://www.grundschulforschung.de/GSA/Konstruktion.pdf>. A gyermekkép művészettörténeti megjelenéseiről lásd a Műhely folyóirat *A gyermek* című tematikus számát: 1999/5–6.

már csak az emlékezetben férhetők hozzá. Így az individuummá válást – Friedrich Kittler tézise szerint – az újkori családformáció egyfajta diszkurzív gépezetként úgy biztosítja, hogy a korai gyerekkornak az én számára elfeledett emlékeit kulturális-irodalmi technikákkal archiválva helyettesíti.”⁵

Az irodalom különösképp alkalmas arra, hogy az elfeledésre ítélt gyermeki emléket – s vele habitust, távlatot és hangot – meg- vagy újrateregetse, eltávolítsa, s az egykor volt emlékével, romjával, mint egyfajta idegenséggel a felnőttet szembesítse. A gyermeki és a felnőtt világ mibenléte és viszonya, a gyermekkel, mint idegennel való találkozás gyakori témája a 20. századi magyar irodalomnak *A szegény kisgyermek panaszeitől a Lóci-verseken és a Sorstalanságon át a Pompásan buszozunkig*, s e művek igencsak foglalkoztatták az értelmezőket is, gondoljunk csak Margócsy István Kosztolányi-, Kulcsár-Szabó Zoltán Szabó Lőrinc-, vagy Bónus Tibor Garaczi-elemzéseire.⁶ A tárgy tekintetében Móricz Zsigmond több műve is evidensen ide sorolható, s ezek közül a *Légy jó mindhalálígn* és az *Árvácska* olyan sokszor és tüzetesen magyarázott regények, amelyekben a gyermekiség szempontja mindig is középponti helyet foglalt el. Hogy most mégis újra szemügyre veszem az előbbi, annak az az oka, hogy úgy sejtem: az elbeszélői-szereplői távlatok szintjén, valamint a szereplői replikák tekintetében, vagyis az elbeszélés perspektivikus, diszkurzív (jelesül a gyermekiség diskurzusát, vagy akár csak *attitűdelemeit* közbeiktató) és modális összetettségére, s így a mű példaértékére vonatkozóan vannak még eddig kiaknázatlan értelmezési lehetőségek.

Nyilvánvaló, a *Légy jó mindhalálígn* című művet megalapozottan szokás a szenvedések hatására felnőttkorba átlépő Nyilas Misi nevelődésregényeként olvasni.⁷ Kivált szenvedéstörténetként, amennyiben a regény értelmezői a főhőshöz – szintén nem alaptalanul – a gyermeki ártatlanság értelmezőjét kapcsolják, a felnőtt világhoz pedig az uralom, a megtévesztés és az elvakultság jegyeit, s a *Bildung* éppen a felnőttek által kikényszerített cudar viszonyok kitapasztalása lenne. Ezek az értelmezések korántsem mondhatók impertinenseknek: a szegény sorú Nyilas Misi valóban eltéved a felnőttek világában, s az emberek közötti meg-nem-értést tapasztalva összeroppan. Arató László 2001-ben megjelent, didaktikai szempontokat előtérbe helyező tanulmányában kimondottan beavatástörténetként olvasta a regényt, Nyilas Misi alkatát és válságát elsőrendűen szociális és lélektani összefüggésekkel magyarázva. Az interpretáció a mű maradandó értékét a „beszűkített belső nézőponttal” kapcsolta össze, felhívva a figyelmet a *belső, a nem látható* regénybeli jelentőségére, s ezáltal a főhős

⁵ KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, *Tükörszínhátéka agyadnak. Poétikai problémák Szabó Lőrinc költészetében*, Ráció, Budapest, 2010, 129. Lásd még Bernhard WALDENFELS, *Topographie des Fremden*, http://www.merzbach.de/VoortrekkingUtopia/Datos/texto/Waldenfels_Topographie.pdf; illetve Uő., *A normalizálás határai. Tanulmányok az idegen fenomenológiájáról*, ford. CSATÁR Péter – KUKLA Krisztián, Gond-Cura, Budapest, 2005, 180–182.

⁶ Vö. MARGÓCSY István, *A szegény kisgyermek panasza = A rejtőzködő Kosztolányi*, szerk. Mész Lászlóné, Tankönyvkiadó, Budapest, 1987, 49–57.; KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, *I. m.*, 126–138.; BÓNUS Tibor, *Garaczi László*, Kalligram, Pozsony, 2002, 114–146.

⁷ Az alábbiakban a zárójeles oldalszámok erre a kiadásra vonatkoznak: MÓRICZ Zsigmond, *Légy jó mindhalálígn*, Móra–Kárpáti, Budapest, 1974.

motivációit legalább részben annak (kvázi) mélylélektani aspektusához kötötte.⁸ Innen nézve a karakter mindenképpen árnyaltabbá, s így története bizonyos taníthatóbbá vált, annál több kérdés maradt függőben azonban a mű példaértéke, illetve annak érvényessége szempontjából. Hogy vajon e tekintetben megelégedhetünk-e olyan műfaji értelmezők és társadalomlélektani fenomének aktualizálásával, mint a „beavatástörténet” vagy a „szocializációs trauma”? Hogy vajon az előbbi keretben az utóbbinak volna – mintegy – az ábrázolása a regény? S ha így lenne, akkor is pontosabban mit is jelent ez a „trauma” és mibe is avatódik be Nyilas Misi?

Ha az elbeszélő történetre összpontosító referencializáláson túl tüzetesebben megvizsgáljuk az elbeszélés perspektivikus, diszkurzív és modális összetettségét, akkor talán néhány további válaszlehetőséggel is szolgálhatunk. Ígéretesnek mutatkozhat például a gyermeki és felnőtt diskurzus „találkozásainak”, vagy – ezekkel szoros összefüggésben – a regényben elbeszélő történetek szereplői értelmezéseinek és „használatának” számba vétele. Ez utóbbira legutóbb Baranyai Norbert vállalkozott, amikor némiképp egysíkúnak érezve az erkölcsi példázat értelmezői konkretizálásait, annak többértelműsége mellett érvelt, mégpedig az – ő megfogalmazásában – önértelmező metaforák (kicsinyítő tükrök), illetve a történet szintjén megjelenő szocializációs ellentmondások alapján.⁹ Ami az utóbbit illeti: a nevelődés folyamata a regényben egyáltalán nem egyenes vonalú, legalábbis nem visszalépések és kitérők nélküli, s azt sem mondható, hogy valamifajta kiteljesedéssel zárulna, ráadásul a főszereplő (s egyes mellékszereplők) morális megítélhetősége korántsem egyértelmű.

A regényben a gyermeki és a felnőtt világ közötti határ ki is rajzolódik és ugyanakkor viszonylagossá is válik. Ennek döntően az az oka, hogy a felnőtt távlatot megképző és érvényesítő, néhol jövőbeli tapasztalatokra is „rálátó” elbeszélői nézőpont gyakran kerül közel a főhőshöz, sőt nem egyszer e kettő megkülönböztethetetlenül is válik. A Móricz által gyakran alkalmazott szabad függő beszéd a gyermek „hangját”, mint idegen beszédet nem egyszer jeletlenül idézi az elbeszélői diskurzusban.¹⁰

⁸ Arató László joggal állítja, hogy a taníthatóság szempontjából nehézséget jelent a lélektani motivációs mintázat regénybeli szakadozottsága, például annak megokolása, hogy miért viselkedik olyan félszegen és önfeladóan Misi a kollégiumi „törvényszék” előtt. A főhős viselkedését az elemző ezen a ponton nem csak az elzárással mint beavatási rítussal, hanem az „elfojtott emlékek” feltörésével, az apa kudarcainak a tárgyalás előtti önkéntelen visszaidézésével is magyarázza. *Lélektani és szociális a Julien Sorel-allúzióban ötvöződik: mindkettőjük bírái az osztálygyűlölet jegyében kapcsolják össze a tettet (vétket) és a származást.* Lásd ARATÓ László, A Légy jó mindhalálig *mint beavatástörténet = A kifosztott Móricz?*, szerk. FENYŐ D. György, Krónika Nova, Budapest, 2001, 134–140.

⁹ BARANYAI Norbert, ... *valóságból táplálkozik s mégis költészet*. *Móricz Zsigmond prózájának újraolvasási lehetőségei*, Debreceni Egyetemi, Debrecen, 2010, 64. Az elemző által tárgyiasított „ellentmondások” felől nézve a végkövetkeztetést csöppet sommásnak érzem: „Nyilas Misi, szocializációja során ugyanis, ha lehet, még messzebbre kerül az őt körülvevő világ felnőtt társadalmától, ami azt jelenti, hogy a szöveg épp a nevelődés eredményének sikertelenségéről ad számot.” *Uo.*, 92.

¹⁰ „Egész délelőtt nem bírt figyelni, folyton azon járt az esze, hogy mi történik azokkal a könyvekkel, amiket a segéd behurcolt. Talán jött egy gazdag ember, meglátta a kirakatot, s azt mondta: ezt mind megveszem.” (7.) Mint látjuk, a váratlan és így megmagyarázhatatlan értelmi integrálása az *elképzel* (egy kvázi mesei fordulat) közbeiktatásával történik, ami a bírvágygal kapcsolatos frusztráció kivetüléseként is értelmezhető. „Éjszaka is sokat gondolt a késre, s úgy érezte, hogy a jóisten csinálta az egészet, mert ennek így kellett lenni, hogy ő sok veszteségért és szenvedésért kell hogy valami ajándékot kapjon. Nagyon boldog volt, s nagyon-nagyon örült a halnyelű késnek, úgyszintén hol vette azt Böszörményi, bizo-

Amikor az elbeszélő évekkel későbbi, felnőtt tapasztalatokat állít szembe a gyermek jelenbeli ismereteivel, akkor élesebben elválasztja a két távlatot, túlnyomórészt azonban Nyilas Misi távlatából beszél el a történetet. A zárlatban is – s erre még érdemes majd visszatérnünk – csak a nagybácsi replikái ellentételezik a főhős megnyilvánulásait. Mindez a diszkurzív-modális összetettség jegyében igencsak nagy kihatással van a mű példaértékének körvonalazhatóságára.

A történet szint fordulatait, az elbeszélői és szereplői távlatok kirajzolódása és a diskurzusok találkozásai, ütközései lehetővé teszik a gyermeki és a felnőtt világ elkülönítését, de egyszersmind azok különbségeit viszonylagosítják is. Nyilas Misi a felnőtt szemében kétségkívül egy olyan, még tökéletlen, de már kikülönülő gyerek-felnőtt,¹¹ aki munkára fogható, manipulálható és kihasználható. Mindenekelőtt azért gyermek, mert alávetetettje annak a zárt, állandó kontroll alatt álló iskolai életformának, amely a felnőtté alakításának intézményes letéteményese. Egyszerre kell maradéktalanul elfogadnia nevelődésének ezt a keretét, s ugyanakkor (pénzkereső) felnőttként is viselkednie. A felnőttek egy része jótéteményekben részesíti, ez a tanítás, a segítség és az adományozás formájában is megmutatkozik. Ő maga egyszerre kívánja az elkülönülést és a befogadtatást. Vágyik rá, hogy beveggyék a labdázásba, jólesik, hogy a pakk-ügy miatt híre kél, ugyanakkor a magány nem csak teher a számára, hiszen örül neki, hogy félreeső ágyat kap, s vágyai, törekvései nagyrészt arra irányulnak, hogy a felnőtt világ részének tekintsék: gondolataival és tetteivel is átlépni igyekszik a gyermekkorból a felnőttkorba. A családi folytonosság fenntartásában vigaszt keres, ugyanakkor ez a folytonosság nem tartható fenn, mert ezzel elmentés, hogy maga is a felnőttébe, sőt: a felnőtt társadalom magasabb köreibé vágyik.¹² Mindez arra utal, hogy Nyilas Misi nem pusztán szemben áll a világgal, hiszen a mások tárgyai, illetve státusa utáni vágy, az irigységből származó frusztráció, az elkölcsonzés, sőt a lopás, a fölényteremtés (például Gimesivel szemben – 82.),

nyára lopta valahol, talán az apjától vagy rokonától, vagy ki tudja, kitől, mert ez nem tisztakező fiú.” (41.) Misi itt a mindközönsemes eltulajdonlást – saját cselekedetét és morális felelősségét áthárítva – a gondviselés ökonómijába helyezi. (A kompenzáció képletét lásd még a 15. lábjegyzetben!) A gyermeki *nyelviélete* mindkét esetben a kauzális-logikai képzeletbelivel való helyettesítésén alapul.

¹¹ Ilonka kisasszony ekképp dicséri Misit, amikor megtudja, hogy a kisfiú házitanítónak szegődött: „Édes istenkém, micsoda fajta ez, micsoda fejűk van ezeknek!... Tizenkét éves, és tanítványa van!” (120.)

¹² Beszédes az anyához és az apához való viszony (pontosabban e viszonyrendszer emlékéhez fűződő viszony) különbsége. Míg az anyától tanultakat, s ezzel összefüggésben az anya pedagógiai, vagyis a gyermekiséghez való alkalmazkodó készségét Misi szembeállítja tanárai alkalmatlanságával (33.), addig az apa gesztusainak, az apával történtek értelmének inkább a hozzáférhetlensége nyilvánul meg. A főhősnek az egykori otthonhoz való viszonyára inkább a *saját* elidegenedéseként értett távolodás a jellemző, ezért is kétséges Baranyai Norbertnek az a feltételezése, hogy a regény nem más, mint „a transzcendencia biztonságot nyújtó harmóniáját elvesztő személyiség útkeresése” (BARANYAI, *I. m.*, 91.), amennyiben annak kiindulópontja, „a transzcendencia biztonságot nyújtó harmóniája” még Misi emlékeiben sem él. A „természetfölötti dolgokról való gondolás”, melyet az anya töprengő magyarázata indít el benne, sem a vallásos hit melletti tanúságtételben nyilvánul meg, hanem megválaszolatlan kérdésekbe torkollik (33.). Misi a családi viszonyait, a szociális helyzetét az új és újabb környezethez való alkalmazkodás jegyében palástolni igyekszik, s ezt erős szegényérzet kíséri. Mindennek hátterében az áll, hogy az iskola és a debreceni felnőttvilág olyan elvárásokat támaszt vele szemben, s olyan szituációkba sodorja, amelyekre nézvést az otthoni-családi szokások már nem igazítják el. Az apa követése szembenőbben, az anyáé rejtettebben mutatkozik lehetetlennek.

a gőg és a hazugság (például ahogy Gimesinek, Pósalaky úrnak, vagy az igazgatónak füllent – 89.; 225–226.; 266.) az ő viselkedésében sem elhanyagolható – úgy is fogalmazhatnánk, hogy Misi *bensőjében is hordozza azt a külsőt, amitől szenved*. Az ellentétes értékek szembenállásának sematikáját az is megtöri, hogy a *gyermekinek* tetsző attribútumok nem egyszer a felnőttekre is vonatkoznak: Törökék és Doroghyék számára is kisméretű fordulatokat hoz az élet; az elvágyódó Viola és Bella is frusztrált; a látszólag magabiztos Orczynyé kérdései pedig éppenséggel arra utalnak, hogy nem ismeri ki magát a gyermekek világában), s ez utóbbi képlet ismétlődik, amennyiben a többi felnőtt sem „olvassa” tévedhetetlenül környezete történéseit.¹³ Ennek legkirívóbb példája, ahogy a kollégiumi vizsgálat során minden elképzelhető bűnt ráolvassanak Misire, vagyis jócskán félreolvassák tetteit, de erre utal az is, hogy a citátumokat (szólásszerű kliséket, maximákat, szentenciákat) és az elmondott történeteket (Názó tanár úr és Nagy úr tanító magyarázatait) értelmezik a szereplők. Mindkét vonatkozásra érdemes még visszatérnünk.

A gyermeki és felnőtt attribútumok vándorlása és cseréje, kiosztódásának esetlegessége kétségkívül Misi alakjában mutatkozik meg leginkább, amennyiben ő az, akinek módja van a felnőttek világát valamelyest kitapasztalni, s aki e tapasztalatok nyomán még inkább eltávolodni látszik gyermeki önmagától. Olyan tudásra és alkotóképességre aspirál, amely mindenki mástól különbbé tenné. A gyermekiségtől való távolodás jegyében munkát vállal, s annak ellentételezéséül pénzt kap.¹⁴ Különösen feltűnő, hogy a „pénz nyelve”¹⁵ mennyire kiterjedt szerephez jut Móricz regényében. Míg a *szív* kitarulkozásai és rejtelmek, az érzelmek, a vonzódások nehezen „olvashatók”, jórészt kifürkészhetetlen,¹⁶ félreérthető és többnyire csalódást keltő vonatkoz-

¹³ A gyermekiség és felnőttiség viszonylatának éppen ezért egyrészt az *életben való eligazodás* képessége, másrészt az *alávetettség* mineműsége a mércéje, s ebben a tekintetben jól kirajzolódik az attribútumok szóródása. Misi a családi hagyománynak, az iskolának és a felnőtti elvárásoknak (praktikáknak) – ha nem egyenlő mértékben, de – egyaránt alávetett, ám a felnőttek sem mentesek az efféle reguláktól és függésektől: a Török szülőket János fiuk tékozlása aggasztja, Violát és Bellát a (fenntarthatatlan) családi hagyomány béklyózza, de az iskola regulái még a „birkanyírásom” átesett magyar tanárt is kötelezi stb.

¹⁴ Misi sikerei is egyfajta *kompenzációs* rendszerben keletkeznek: a kalap elvesztése miatt – Valkai tanár úr közbenjárásával – kapja meg Nagy úrtól az első munkamegbízást, s Gyéres tanár úr a főhős latin-tudására tekintettel ajánlja be Doroghyékhoz. Itt apró vitám van Baranyai Norberttel, aki így fogalmaz: „elismertsége szinte minden esetben rajta kívül álló okok következményének köszönhető” (BARANYAI, I. m., 82.). A kalap elvesztése mint véletlen esemény (ami persze nem kerülhet ki a morális megítélés hatálya alól, amennyiben a figyelem és önfegyelem megrendülésének következményeként is érthető) valóban lehet egy ilyen fordulat, de a Doroghy-féle megbízás és az Orczyékhoz való meghívás valódi alapja, jöllehet Gyéres tanár úr elismerő tanúságtétele miatt történik, mégis Misi teljesítménye. A pakk-ügy, s általa a (kétes) ismertség *adományként* éri, ám hírveve egyébként *meritokratikus*. Hasonló megállapítást tesz Arató László is. (ARATÓ, I. m., 143.)

¹⁵ Vö. Boris GROYS, *A pénz nyelve*, ford. PALKÓ Gábor, Korunk 2012/11., 52. Marx a pénz jelszerűségének cirkulatív természetéről: „az áru körforgásának eredménye, az áru helyettesítése más áruval, ezért nem saját formaváltásuk által közvetítve jelenik meg, hanem a pénz mint cirkulatív eszköz funkcióján keresztül, amely eszköz az önmagukban mozdulatlan áruk között cirkulál.” Ezért a pénz „funkcionális léte mondhatni abszorbálja materiális létét. Az áruk árainak eltűnően objektívált reflexeként már csak önmaga jeleként funkcionál és ezért jelekkel is felcserélhető.” KARL MARX, *Das Kapital*, Kröner, Stuttgart, 1970, 87., 97. Idézi LŐRINCZ Csongor, *A költészet konstellációi*, Ráció, Budapest, 2007, 167.

¹⁶ „Kalapot is kapott otthonról, egy kis barnát, széles karimájút, s szalag volt rajta, és nem sörte meg köröm, ez tetszett neki, ez olyan kalap, diáknak való, komoly embernek, ez senkinek sem tűnik a szemébe. De

sai az emberek találkozásának, addig a pénz nem egyszerűen csak a számszerűsítés eszköze, hanem a dolgok helyét és értékét nagyban meghatározó tényezőként, az értékek helyettesítőjeként, elvont jeleként mutatkozik meg.¹⁷ Míg az adomány, az ajándék (így a pakk vagy a kápsálás) váratlan és ingatag, közösségivé teendő, vagy eleve kollektív, addig a vásárlás a bírványhoz, az egyéni tulajdonlathoz kötődik. A pénz birtoklása és kiadása, az egyenleg miatti felelősség és aggodás, vagyis a gazdálkodás, mint a jellegzetesen felnőtt viselkedés jegye nagyon is része ennek a Bildungnak. Már a mű második lapján fölbukkan a „pénzkód”, amikor Misi a fiókját rendezgetve „néhány percet mer szentelni kincsei zsupori szemléletének.” (6.) A kincs a pénzzel szemben a forgalomból kivont, titokban őrzött érték, s látni fogjuk majd, hogy a szükségleteken túli luxussal hozható összefüggésbe. Az imént hivatkozott szöveghely után is vissza-visszatérően olvasunk Nyilas Misi abbéli szorongásáról, hogy a sok költés – a Csokonai-életrajz és a Történelmi Arcképcsarnok megvásárlása, az ötven ív papír bekötötetése – után hogyan fogja kifizetni Csigaínét.¹⁸ Az egyezkedés és az egyezés, utóbbi létrejötte és felbomlása jószerevével végigvonul a regény cselekményén, szoros összefüggésben a *bizalom* mint egyfajta hit, megalapozhatatlan meggyőződés¹⁹ felépülésével és lerombolódásával. Az első oldalakon olvassuk, amint a főhős Bőszörményivel egyezkedik a festékeiről, s a szcena azzal zárul, hogy a büszkesége

az édesanyja levelén most is sokat sírt, mint mindig, ha már meglátta, elfacsarodott a szíve, s maga sem tudta, mi történik vele.” (55. Kiemelés – Sz. P.) A sírás (s vele az elfacsarodó szív) itt is a magánnyal, a nem nyilvánossal, a nyilvánosságra nem hozható bizalmas titokkal, s az ahhoz társuló értetlenséggel kapcsolódik össze. A *nyilvános* és az *eltitkolt* relációja ismétlődik a regényben: a múlt titkainak és a kincseknek a megőrzésétől az elfecsegett lutri-ügyön át a tárgyaláson mutatott önsorsrontó hallgatagságig. A regény egyik jelenetében a főhős elveti azt az ötletét, hogy pénzügyeiről(!) saját könyvében kimutatást vezessen. (22.) A tárgyaláson Misi hallgatásával – a titkok védelmében, s mint majd látni fogjuk: az anya intelmét némiképp tévesen követve – voltaképpen saját maga ellen „vall”. Az utóbbi esetben a legbensőbbnek érzett titkokat firtató vallatás tapintatlansága, bizalmatlansága, erőszakossága némítja el Misit, zárja be a szív, a lélek „könyvét”: „érezte, hogy ezek az emberek hiába felnőttek és okos emberek, mégsem tudnak meg tudni semmit, hogy lehet megismerni valakinek a lelkét, ha ellenségesen, gyilkos szándékkal akarnak rést ütni bele, és úgy feszegetni ki titkait; ő istenem, ha volna valaki, aki előtt kiönthetné szívét, négy szemközt és ártatlanul s odaadással!” (283.)

¹⁷ A Törökéknél tett – fent említett – vizit így folytatódik: „– No, osztán mit fizetnek? – kérdezte a néni. / – Két forintot. / – Ejha – mondta Ilonka kisasszony, s látszott rajta, hogy meg van nyugodva, hogy mégis nem olyan nagy dolog az egész –, nagyon jó az..., nagyon derék! Nagy segitség a mai világban!... Két forint is szép!... Ötöm az az édesapának, akinek ilyen gyerekei vannak!... Ó, ez a kis béka, hogy ennek tanítványa van, ő te ződ szilva! Már nem is merem tegezni!... Nevelő úr!... No, nézd csak...” (120.) A következő lapon: „– Két forintot fizetnek neki! – mondta Ilonka kisasszony. – Másnak ilyen gyereke van, a mieink pedig még két forintot egész életükben nem hoztak haza.” (121.)

¹⁸ „[...] még negyvenöt krajcárt szorongatott a kis kattanós zárú bugyellárisában, s fogalma sem volt róla, hogy fizeti ki egy hét múlva Csigaínének a hatvan krajcárt. Ha ez eszébe jutott, csaknem meghalt a félelemtől.” (17.) „Bezzeg ő rossz, haszontalan, könnyelmű fiú. Aki ahelyett, hogy segítségére volna szüleinek (pedig jól tudja, hogy az apja százszor nehezebben keresi a kenyerét, mert nehéz fejszét kell forgatnia reggeltől estig, s óriási fákat faragnia, hogy a családjának a mindennapi kenyeret megkeresse, nemcsak lúdtollal, amely a meleg szobában vagy a hűvösön perceg a papíron), mégis gonosz hiúságának s vágyainak a kedvéért elpazarolta azt a pénzt, ami rá volt bízva.” (21.)

¹⁹ A másik tudatának átláthatatlansága, a másik másságának redukálhatatlansága miatt „minden személyközi viszony csakis a bizalmon, vagyis egyfajta hiten alapulhat [...] azaz megalapozhatatlan meggyőződésen”. BÓNUS Tibor, *A másik titok. Az Édes Anna értelmezéséhez*, It 2007/4., 508.

ellenére behódoló Misi a kuporgatott pénzéért vásárolt kármint ingyen átengedi az ereje tudatában lévő, a „rontás démonát” hordozó társának. A főhős és Böszörményi jelenete nemcsak arra utal (mintegy a cím értelmezéséhez adalékul), hogy a jó gyöngébb, hanem arra is, hogy a hamis egyezség, a kétes bizalom a hatalmaskodás révén kikényszeríthető (akár csak ahogy majd János úr teszi ezt), s hogy a félelem és a fenyegetés, a lappangó vagy nyílt erőszak a gyermeki világnak is integráns része.

Az egyezkedés kudarca, a kölcsönösség felszámolódása, a bizalom elenyészése, s az ezzel járó erőszak megjelenése áll annak a regényvégi, de jóval korábbról felidézett jelenetnek a középpontjában is, amikor az apa kudarcot vall, mert a kialakított árat nem tudja tartani. A gyermekszemmel kísért heves veszekedés azért tör ki, mert a házat építtető paraszt nem akarja az iparosnak a munka valós (vagy az apa által valósnak vélt) költségeit megfizetni. Misi kései kommentárja az ökonómiának ezt a megsértését²⁰ aztán morális távlatba helyezi, azt állítván, hogy a zsugoriság és a hitványság okozza az egyezség felbomlását. A főhős ezek után – ahogy valahány felidézett történet esetében – a maga sorsával azonosítja annak értelmét, s végül némi fölényérzettel azt a példaértéket kapcsolja hozzá, hogy a meg nem értés az „igaz” embernek a buta emberek általi meghurcoltatásából fakad.²¹ Mindez együtt jár annak utólagos megértésével, hogy a pénz nem fejezi ki a valódi értékeket, s ebben a vonatkozásban az apa munkájának dicsérete az egyedi, a megismételhetetlen, a pénzre nem váltható, s így annál fontosabb művészi alkotással kerül párhuzamba.²²

Ez azonban nem kérdőjelezi meg, csak új távlatba helyezi annak regénybeli szükségyszerűségét, hogy a gazdaságosság vagy annak megbomlása alapvetően határozza meg az emberi viszonylatokat. Ahogy említettem már: Misi a könyv, a füzet és a festék megvásárlásával megbontja a jövőre orientált ökonómiát, s szabályos rendben folyó munkavégzéssel igyekszik azt helyreállítani. Úgymond nem csak szükséges dolgokra költ, vagyis „kincseket” vásárol, s ezzel a gazdaságosságot éppúgy azzal a luxussal rombolja, amely Gyéres, Báthori és Sarkadi, a „három gigerli” esetében, vagy akár Orczyék lakását szemlélve (61–62.) egyébként taszítja. S ez az idegenség-érzet gyakorta a személyiség ökonómiájának, komfort-érzetének megbomlásával jár: szegényérzettel és bűntudattal, ahogy azt például Orczyéknál láthatjuk (62–63.; 66.) Ugyanakkor azt is megfigyelhetjük, hogy Gyéres tanár úr eleganciája Misi későbbi távlatából felértékelődik;²³ Orczyék fényűző lakása pedig azért frusztrálja és idegeníti el, mert a luxus, az Orczy-ház érzéki tapasztalata, spektakularitása ott egyfajta adományként olyan pozitív emberi értékekkel – figyelemmel, kedvességgel, gyöngédséggel – társulnak, amelyek nem engedik számára a szükségleteken túli jólét, s a vele járó,

²⁰ Ennek éppen ellentéte Pósalaky azon rigolyája, miszerint a felolvasás az egyezség szerint egy órán át tart, és csakis öt órákor kezdődhet, egy másodperccel sem korábban.

²¹ „Mi az, mi az, ami megakadályozza az embereket abban, hogy egymást megértsék? Hát lehetetlen, hogy az igaz ember a sötét és buta emberek közt élni tudjon?...” (293.)

²² „A fogát összeszorította, s azt gondolta, az szinte dicsőség, hogy elveszett a reskontó, patvar vigye a pénzt, a sok pénzt, az egész koffer bankót..., de elveszíteni a saját költeményét!...” (294.)

²³ „Hát a latintanártól nem is latint tanult, hanem azt, hogy tíz év múlva egyszer csak kilobbant belőle a testiség kultusza, s a Gyéres tanár csodálatos önérzete és fesztelensége tette bátorrá és biztos fellépésűvé, mikor olyan társaságba került, ahol erre volt szükség” (30.)

számára ismeretlen életforma pusztá leértékelését. Miközben Misi fiúi alkalmatlansága miatt szorong, szegény sorú családjával szemben is felelősséget érez, ellentétben a Doroghy felmenőkkel és Sanyikával, vagy a Török fiúkkal (Antallal, Imrével és különösen Jánossal – vö. 121.), akik nagyban hozzájárulnak a családnak, mint közös vállalkozásnak a csődjéhez. Az egyezség és kölcsönösség megbomlásának – Móricz által egyebütt is (például a *Forr a borban*) sokat tárgyalt – esete a gyerek, aki nem tanul és a tanár, aki nem tanít.

A tervezett gazdaságosság alóli kibújás szembetűnő példája a *lutri*, a szerencsejáték, a vak végzet allegóriája,²⁴ amely a véletlen jótéteményét iktatja a csekély befektetés és a nagy, jóllehet roppant bizonytalan hozam láncolatába. A tanulás és a munka töredelmes, hosszú távú befektetésével – mint a Bildung tervezhető projektjével – szemben a *lutri* a meggazdagodás idejének lerövidülését ígéri.²⁵ Török János úgy állít csapdát Misinek, hogy a tíz forint kabátjába csempészésével azt a látszatot kelti, hogy a főhős a bizonytalan nyereséget a biztos haszonra, vagyis az ígéretet pénzre váltotta, a véletlent a programozott kalkulációval cserélte fel. Ez utóbbinak a megsértése illetve érvényesíthetlensége az elkölcsönzés, vulgo: a *lopás* eseményében tűnik fel legdrámaibb módon, s ez persze a pakk megdézsmálásakor és a reskontó Török János általi leplezett eltulajdonításában tetőzik, de a másik – anyagi vagy érzelmi – *meglopása* a szépséges Bella és a tisztességes Misi tetteiben is fölbukkan. Bella bár szelíden és kedvesen, vagyis leplezve, de érzéki vonzerejével visszaélve lopja meg Misi iránta érzett bizalmát. Főhősünk pedig kitepi és magához veszi Törökék könyvének fedelét, illetve magához veszi és elrejt (tezaurálja) Böszörményi kését. Az előbbi esetben nem tud ellenállni az érzéki csábításnak és a tulajdonlás vágyának, és saját, később megírandó könyvét ékíti a szép fedőlappal, az utóbbi esetben a tetszésből fakadó bírvágy az elégtétel-kereséssel, vagyis a bosszúszomjival párosul – a bosszú ökonómiájába illeszkedik.

A tulajdonlás, lopás, elkölcsönzés tropológiai dimenziójának része a *másolás* is, ami az eredetiség kiküzdésével, vagyis az egyediség – így a saját műalkotás – megteremtésével is relációt alkot. A másolás, mint egyfajta ismétlés számos vonatkozásban fölbukkan. Misi azt tervezi, hogy a *Jegyzetek* című üres bőrkönyvecskéjébe mindenfélét feljegyez, bemásol, mintegy elismétel majd. A könyvet nem csak versek lemásolására, illetve az olvasottak tartalmának rögzítésére akarja használni, hanem könyvelésre, vagyis kiadásainak és bevételeinek regisztrálására is. (Ez utóbbiról azért mond gyorsan le, mert fél, hogy kitudódik a könnyelműségéről árulkodó költsége.) A Pósalaky úrnál való felolvasás olyan mechanikus ismétlés, amelynél nem válik fontossá a felolvasandók értelmezése. Az öreg úr szigorúan megtiltja az olvasandók előzetes selekcióját, s Misi kizárólag a jó hangzással, vagyis az értelmezés nélküli közvetítéssel

²⁴ Ez többszörös kötésben nyilvánul meg: eredetében a *vak* Pósalaky úr álmához és cselédje álmofejtéséhez (az álom dekódolásához, számszerűsítéséhez) kapcsolódik, s titok, árlás, lopás, hazugság és hamis vád övezi.

²⁵ Misi annak hatására árulja el „hetykén” Törökéknek, köztük János úrnak a *lutri* titkát, hogy Ilonka kisasszony éppen az ő havi öt forintos fizetésével – és közvetve apja szegénységével – kalkulál, s ezt a kisfiú sértőnek találja. (123.)

törődik.²⁶ Ezzel áll összefüggésben, hogy e tevékenysége során olyan értelemvonatok keletkeznek, amelyek sem a szereplői, sem az elbeszélői távlatban nem reflektálódnak.²⁷ A *nem értett elisméltése* a kulturális idegenség egyfajta lelepleződéseként bukkan fel abban a jelenetben, amikor Misi Orczyéknál fonetikusán értve és ismételve a neveket saját ismeretségi körébe vonja „Götét” és a „Sillert” (67). (Az Orczyéknál tett vizit egyébként az idegen viselkedéshez való alkalmazkodás, az idegen viselkedés lemásolása, ismétlése mint mimészis kudarcát is megmutatja.) Misi még korábban megvásárolja a Csokonai-könyvet, amiről csak utóbb tudja meg, hogy nem verseket tartalmaz, hanem életrajzot, s minthogy nem ért belőle semmit, hamar felhagy az olvasásával. Nem tudván a belbecsről, csak a kulcsín foglalkoztatja, s a birtoklás élvezetét csak fokozza, hogy ráírja a saját nevét.²⁸ A birtokbavétel, a másik név letörlése és a saját név felírása, mint egyfajta aláírás nem a bensővé tett, értelem szerinti átvevést jelenti, s ez az *infantilis külsődlegesség*, pontosabban annak a szereplői tudathoz kapcsolható értelme valamelyest ironikus távlatba helyezi a Csokonai Vitéz Mihály és Nyilas Misi sorsa között megvont párhuzamot. Szilágyi Zsófia némi alappal írja, hogy „a költőelőd sorsa, különösen a Debrecenhez fűződő viszonya, a kollégiumból való eltávolítása (pontosabban annak az irodalomtörténetben és az oktatásban ránk hagyományozott képe) Misi regénybeli sorsának mintája lesz”,²⁹ ám e tekintetben is fontos különbséget tenni a szereplői, az elbeszélői és a szerzői távlatok között. Már magukban a felsorolt történetelemek értelmezésében is érdemes a hasonlóságok jelentős különbségét megállapítanunk, például Csokonai és Misi viselt dolgai, pere és azok következményei között, s ezentúl arra is figyelniük, hogy Misi saját tanúságtétele szerint egy szót sem ért az életrajzból,³⁰ s nem is olvassa el azt. Így aztán noha egy futó pillanat erejéig valóban felfedezi az analógiát („Csokonait is kicsapták az iskolából. Debrecenben, még a harangot is meghúzták, mikor kicsapták... Kicsit megborzong, talán ő utána is meg fogják húzni a kollégium csengőjét, s az egész iskola tudni fogja, hogy ki van csapva.” – 274.),³¹ az mindenképpen túl-

²⁶ „Gyorsan, gyorsan, olyan gyorsan olvasta, hogy míg elébb értette, s foglalkozott gondolatban vele, most már egy szó sem hatolt be az elméjébe, csak olvasta a szavakat, tisztán és értelmesen, a szája mozgására figyelt, hogy a hangok össze ne folyjanak, s érezte, hogy a magas és mély hangoktól hogy rángatózik az ajka, mert egész lelkét beletette, hogy minden szó, olyan tökéletesen legyen kimondva, hogy no...” (53.)

²⁷ Az egyik cikk felolvasott és az elbeszélésben idézett részlete éppen az ökonómia diskurzusát idézi fel: „A kaszálóknak nyert takarmányt az időnként idehajtott jószággal feléttetik, mert annak az elszállítására borzasztó igaerőbe kerülne, úgyhogy a szállítási költség gyakran többbe kerülne, mint a megtermelt takarmány.” (54.)

²⁸ „[...] úgyhogy lassacskán nem is tartotta sürgősnek az elolvasását, de azért nagyon boldog volt, hogy megvette és hogy megvan, sokszor megnézte a címlapját, amelyre fent a felső jobb sarkán ráírta erőlyesen a nevét, hogy »Nyilas Mihály 1892«. Lent, a lap alsó felén két festéssel volt odanyomva egy cifra bélyeg, hogy »Spitz Ödön jogász«. Ezt könyörtelenül tintával keresztülhúzta, Rendkívüli és kimondhatatlan gyönyöröket élvezett, hogy neki van egy saját vásárlású, igazi, vastag könyve, amire ráírta a nevét.” (8–9.)

²⁹ SZILÁGYI Zsófia, *Móricz Zsigmond*, Kalligram, Pozsony, 2013, 58.

³⁰ Az életrajzból citált azon mondatot sem látszik érteni, ami pedig éppen a származás, illetve a testi és lelki átöröklés relációját firtatja (8.), holott az anyához és az apához való viszonya gyakorta foglalkoztatja.

³¹ Az idézett részlet sem csak megerősíti a hasonlóságot, hanem a különbségekre is utal, egyrészt a harang és a csengő parodisztikus (persziflázs-szerű) cseréje, másrészt a proleptikus szerkezet halasztó aktusa révén, mely a kijelentés referenciáját a jövőbe helyezi, s mint utóbb tudjuk: a félelemnek/vágnak ez a jövőbe tolt oka nem „következik be.”

programozottá teszi a regény példaértékének körvonalazását, ha úgy értjük, hogy „Misi számára önigazolást is jelent, hogy Csokonai sorsát látja megisméltődni a sajátjában: ez részben magyarázatot adhat arra, miért nem lép fel határozottabban a meghurcoltatása ellen, illetve miért tűnik időnként gögösnek.”³² Az idézett passzus kivételével ugyanis nincs nyoma annak, hogy Misi Csokonai sorsát a sajátja értelmezőjének tekintené, s a cselekmény fordulataiból kiolvasható – egyébként már csak a krisztusi allúziók odakapcsolása révén is különbségeket termelő – párhuzamok érvényesítése inkább az elbeszélői és a szerzői távlatához köthetők. E szétválasztás enged rálátni a regény perspektivikus-diskurzív rendszerének arra a vonására, hogy a főszereplő sorsának példaértéke meghaladja szereplői horizontját, ahogy Arató László fogalmaz: „többet értünk, mint a főhős.”³³ Ez pedig – kiegészülve a szereplői replikák perspektivikus váltásaival, helyettesítéseivel – óhatatlanul kettős távlatot teremt az olvasó számára, ami az *irónia* performatív modalitását kölcsönzi a regény egyes passzusainak.

Innen nézve aligha lehet egyetérteni Arató László azon megfigyelésével, hogy „a regény egészétől a híres pakk-epizód kivételével idegennek tűnik a humoros, a satirikus vagy az ironikus látásmód”.³⁴ A magyar tanár „birkanyírásának” jelenetében például a fodrásszal kötött kétes egyezség szereplői elbeszélésében a fenyegetés eltúlzása kelti az öngúny hatását (35.),³⁵ Orczyéknál a szóhangzás alapján a nevek felcserélhetősége okoz kínos hatású, bumfordi humort, a tárgyaláson pedig Debrecen eltúlzott dicsőítése billenti át a szószertisígeget iróniába (286.). E tekintetben igazán nagy jelentősége a zárlat újraolvasásának van, amennyiben Baranyai Norbert interpretációjának, miszerint „a regény annak a reménynek ad kifejezést, hogy az individuum magára hagyatottságát nem lehet végérvényesnek tekinteni, hiszen van mód visszatalálni az isteni gondviseléshez”,³⁶ e néhány passzus egyneműnek feltételezett modalitása jelenti az egyik alappillérét. (A másik, mint már említettem, annak téves tételezése, hogy Misi „a transzcendencia biztonságot nyújtó harmóniájához” tér vissza ezzel.) Misi már a vizsgálat általi meghurcoltatása után, de még végső tisztázódása előtt látja viszont szeretett nagybátyját, Isaák Gézát, aki megsegítésére érkezik a kollégiumba. Míg ő a professzor urakkal tárgyal, addig a főhős fiziológiai tüneteket is mutató, megrendült állapotában kívül várakozik. Igyekszik felidézni a „karcserben” költött versét, s nemcsak hogy nyugtalanul konstatálja annak részleges elfelejtését, hanem egy anekdota felidézésével még a művészet és az igazság talányos viszonyával is szembenéz. (Még ha érvelésének nem minden mozzanatával értek is egyet, végkövetkeztetésében helyesen írja Baranyai Norbert, hogy az adoma legalábbis viszonylagosítja a Simonyi

³² SZILÁGYI, I. m., 60.

³³ ARATÓ, I. m., 141.

³⁴ Uo., 129.

³⁵ Ezt a szereplői távlaton túlnyúló hatást erősíti, hogy a „birkanyírás” egyszersmind egy motivikus hálónak is beilleszkedik, amennyiben kapcsolatban állhat a luxus „visszanyírásával”, az extravagancia (az egyediség) megszűnésével, a közösségbe való visszaigazodással, az intézmény reguláinak megerősítésével, illetve a haj és az erő összekapcsolása révén Misi sámsoni erő iránti – reménytelen – vágyával.

³⁶ BARANYAI, I. m., 94.

óbesterről írott, s a főhős emlékezetéből azonnal ki is hulló vers jelentőségét.)³⁷ Utóbb Misi felidézi az itt már szóba hozott „kinyizsi bajt”, s az apával történetek újraértelmezéséhez kapcsolódva a meg nem értést nevezi meg a jóvátehetetlen bajok okozójának. Ezek után olvassuk a következő passzust:

Bentről hangokat hallott, erre elszorult a szíve, de nem tudta, miért, egészen meg volt könnyebbülve, istenem, mit búsul, hisz már nincs baj: itt van Géza bátyám!... Megvan a megváltás..., itt a megváltó..., hisz már nem az ő gondja, hogy mi történik tovább, levette a válláról a felelősséget valaki..., és úgy hasonlított most a Géza bátyám arca a jó Jézus Krisztuséhoz, éppolyan szelíd jó szakállá van, barna szakállá, erős szeme, ami átlát a szíveken, és mindenható... Magára veszi most, kideríti most a bűnt, hogy nem bűn, hanem erény... Így jó, ha van, aki az emberről leveszi a felelősséget, így jó..., hogy felegyenesedik az emberi lélek az ő dicsőségében, s aki előbb sárral lett dobálva, most tisztán és dicsőségesen fehér... (294.)

E bekezdéshez Baranyai Norbert azt az értelmezést illeszti, hogy a nagybácsi „egyértelműen a krisztusi megváltást jelenti a főhős számára”.³⁸ Ez azonban kétségbe vonható, mert Misi belső beszéde itt konstatívumból performatívumba fordul át, amennyiben nem a ténylegest, hanem a vágyottat szólaltatja meg. A rajongásnak, s így a túlzásnak az a performatív módusza, ahogyan Misi jézusi attribútumokkal ruházza fel a nagybátyját, óhatatlanul ironikussá teszi a passzus olvashatóságát. Inkább a gyermek infantilis vágya tárgyiasul itt („levette a válláról a felelősséget”; „Magára veszi most, kideríti most a bűnt”), s a vigasz is hangsúlyozottan fiktív referencialitású, vagyis jövőbeutaló, mintsem hogy a gondviselés visszatérésének bejelentése történné meg. Míg itt a belső beszéd infantilitása önmaga keretezettségében lepleződik le, addig a zárlat utolsó szcénájában a gyermeki naivitást a felnőtt replika ellenpontozza:

– Hát mi akarsz lenni, édes kisfiam? – kérdezte a bátyja újra.

Misi hirtelen azt mondta:

– Az emberiség tanítója.

Újra hallgattak soká.

– Tanító: tanulás nélkül még senki sem lett!... – szólta a bátyja.

Misi elszégyellte magát, hiszen akar ő tanulni, nem is tanulni: tudni!...

[...]

– Hogy gondolod, Misikém – szólta édes tréfájával a bölcs bátyja –, csak úgy elindulsz, és mégy az úton, és aki szembejön az élet országútján, azt mindjárt tanítani kezded?

³⁷ „Ezt az anekdotikus elbeszélést a regény egészének jelentésére vonatkoztatva úgy tűnik, hogy a szöveg művészet és igazság kategóriája között különbséget téve kétségbe vonja a költészetnek tulajdonított erkölcskövetítő funkciót.” *Uo.*, 95.

³⁸ *Uo.*, 93.

Misi lehuntya a szemét titkos mosollyal.

– Igen.

A bátyja fél szemmel, mosolyogva nézett rá.

Sokára a jószagú szivarját kivette a szájából, s azt mondta erélyesebb s rendezőbb hangon:

– Én úgy gondolom, legjobb lesz, ha eljössz abba az iskolába, ahol én tanítok, és ott majd tanulsz, odáig amíg mind megismered a declinatiókat és conjugatiókat és mindent, amit mások tudnak, hogy te is tovább taníthass másokat. (301–302.)

Ha figyelmesen követjük a párbeszédet, akkor érzékelhetjük, hogy a nagybácsi szólama olyan perspektívát állít szembe a Misiével, ami a tanulást még lezáratlanak, a felnőtté válást még befejezetlennek mutatja. Innen nézve különösképp látszik, hogy a vigasz olyan ígéret, vagyis jövőbe helyezett referencia, amelynek eljövételét, létrejöttét, teljesülését sem a nagybácsi, sem az elbeszélő nem erősít(het)i meg. Újft megmutatkozik, hogy az itteni elbeszélés perspektivizmusától idegen a kétségbevonhatatlan transzcendens érték tételezése. A sors véletlenszerűségét éppen a gyermekiség igyekszik itt egy olyan biztonságos rendszerbe integrálni, ami a kiszámíthatatlanságot a programozhatóságra váltaná fel.

A világban való eltévedésnek, a Misi által felpanaszolt egymást meg nem értésnek éppen az eltérő perspektívák megszüntethetetlen különbsége, nyelv és élet, törvény és praxis heterogenitása az oka, amit visszatérő példaértékkel mutat meg az is, ahogy az erkölcsi maximákat és a tanító célzatosságú történeteket eltérő módon értelmezik és használják a szereplők. Gyéres tanár úr az őt kileső, így a kollégium reguláit megsértő Misinek és Orczynak is olyan fordítási feladatot ad, amelyekkel megfedi és egyszersmind útba is igyekszik igazítani tanítványait. Misi mondata inkább szentencia („Az is... tolvaj..., aki...az emberek... bizalmát... meglopja...” – 133.), Orczyé pedig maxima („A törvény határait... áthágni... senkinek sem szabad...” – 136.), de mindkettő nyilvánvalóan vonatkoztatható a történet fordulatpontjaira, s ez a reláció mindkettejük esetében meghaladja a szereplői távlatot. A lopás, valamint a morális, illetve a jogi törvények áthágása, illetve annak tilalma,³⁹ ami szoros összefüggésben van a bizalom, az egyezség és kölcsönösség kiépülésével, s persze rombolódásával is – mint már korábban láttuk – jószerével mindegyik személyközi viszonylatra ráérthető. Baranyai Norbert helyesen állapítja meg, hogy a szentencia „(s)zövegszerűsége [...] magában hordozza az egyéni interpretáció, sőt a félreértelmezés lehetőségét is. Így történhet meg, hogy Misi közvetlenül az eset után éppen erre az erkölcsi tanításra hivatkozva győzi meg magát arról, hogy át kell adnia a Török János által rábízott levelet Bellának.”⁴⁰ Már maga a penitencia is felveti az elvont törvény és a konkrét helyzet, a szó és a cselekedet közötti közvetítés dilemmáját, hiszen Gyéres tanár úr a meg-

³⁹ Ugyanakkor megfigyelhető a lopás, mint élelmesség legitimálása is: az öreg Kocsis szomszéd népi bölcsessége („Nem azé a madár, aki elereszti, hanem aki megfogja” – 19.) egy tetszetős nyelvi formulával igyekszik elleplezni a lopás amoralitását. (A klisé nem csak az „ügyesek” dicséretéért, hanem egyszersmind az „ügyetlenek” megintéseként is olvasható: azt lopják meg, aki hagyja magát... Ez a példaérték pedig ráolvasható a Misivel történetekre.)

⁴⁰ BARANYAI, I. m., 69.

lehetős ártalmatlan „kilesést” aránytalanul bünteti, amennyiben olyan törvényeket rendel hozzá, amelyek – felvetve a szándék, bűn/vétek és a beismerés egymásra vonatkozását – a megfedettek számára megnehezítik azok interiorizálását. Ehhez társul a latinra fordítás feladata (Misi esetében követhetjük is a megfelelő nyelvtani eset és az odaillő szó bajos kiválasztását), amely egy holt nyelvre való átültetés műveletében, a nyelv materialitását kiemelve mintegy maga is eltereli a figyelmet az értelmezésről.⁴¹ Gyéres tanár úr arra utasítja Misit, hogy a mondatot írja fel a jegyzőkönyvébe és eztán „ehhez tartsa magát”. Az ily módon, írásban rögzített, mintegy kodifikált törvény értelme azonban ettől még meglehetősen homályos marad. Az aránytalan megfedés miatt Misi halálos ijedtségében a tanár úr bizalmának végső elvesztésétől retteg, attól tartva, hogy elveszi tőle a tanítványát, s a szégyen miatt többé nem is mehet majd haza. Mindennek összességében az *elvont erkölcs és a praxis*, a nyelvi klisé és a tapasztalat megszüntethetetlen különbsége áll a háttérben, s ez az összefüggés más szereplők önértelmezése szempontjából is konstitutívna mondható. Az erkölcsi maxima általánossága ugyanis eltörli az élethelyzetek egyediségét, ezért lehetséges az, hogy Misi a János úrhoz fűződő kétes bizalmát úgy óvja, hogy voltaképpen saját magát lopja meg. Bella kimondottan a normaszegésen át jut el a vágyott állapotig: megtéveszti a családját és Misit is, megszökik, de nem csak a maga javát keresi, s – az értékek groteszk átfordulása jegyében – végtére így tud segíteni az őt addig fogva tartó családján. Misit több esetben is becsapja (mintegy meglopja) az elvont, vagy az *elvontan értett/kezelt* erkölcsi útmutatás. Nem csak a reskontó ügyében, hanem például akkor is, amikor az édesanyja pakkal küldött levelében olvasott szelíd intéshez akkor is tartja magát, amikor az adott helyzet ezt nem indokolja.⁴² De a főhőst nem csak az elvont tanítás csalja meg, hanem az intenciót rejtő *nyelvi játék*, s a vele járó gesztusok is: olyan üzenetet közvetít ugyanis Bellától Török Jánosnak, amit fatálisan félreért.⁴³

⁴¹ A megértés, meg- és feljegyzés és használat itt megjelenő aspektusához illeszkedik Misinek az a tulajdonsága, hogy képtelen megjegyezni a memoriterekét.

⁴² Pontosabban előbb nem tud titkot tartani, nem tud nem dicsekedni, utóbb viszont akkor is hallgat, amikor védenie kellene magát: „Misi két perc múlva már fent volt a coetusban, s bár elhatározta tízszer is, hogy senkinek sem fogja mondani, hogy pakkot kapott, mert az édesanyja a szelvényre is ráírta, hogy: „Ne dicsekedj vele, nincs mivel dicsekedni, fiacskám” – mégis az volt az első szava, hogy: „– Pakk!” (31.); „Gondolta kicsit magában: jó volna mindent elmondani, de nem lehetett, mert akkor saját magát dicsérni kellett volna, azt kellett volna mondania, hogy ő különb a többi fiúnál és mindenkinél, mert ő nemcsak hogy nem tett, de nem is gondolt rosszat senkiről és semmiről.” (281–282.)

⁴³ „– Hát mondja meg neki – mondta aztán, s komikusan gesztált egy ujjal, mintha az énektaktust ütné –, mondja meg neki, de el ne felejtse, Misi... ugye, Misi? vagy Misuka? mi?... mondja meg neki, hogy: csak ennyit mondjon: szívesen-sehogyse! érti... Vagy így: Sehogyse-szívesen!... Ahogy tetszik, sehogyse szívesen... vagy: szívesen sehogyse! érti?... / És az oly komikus volt, hogy a kisfiú boldogan, tiszta szív tiszta boldogságával megértette, s elkezdett ő is úgy hangtalanul magában nevetni. S oly boldog volt, hogy úgy ki fogják most figurázni János urat, hogy még... ,nohát: kellett neki ezt a levelet megírni!...” (139.) Ebben az emlékezetes passzusban is az eltitkolt és a nyilvános ellentmondása kerül a középpontba. A „szívesen-sehogyse”, „sehogyse-szívesen” mint paradoxon (és hapax legomenon) értelmét számára kedvező formában Misi azért stabilizálja, mert delejezi őt Bella érzékisége és érzéki előadásmódja (gesztusok, taktus, nevetés), amely gyermeki játékosságával is bizalmat ébreszt. Érdemes megfigyelni, hogy Bella a megszólítással („Misi... ugye, Misi? vagy Misuka? mi?”) is Misi gyermekségére apellál, s közös játékok így azt a hitet kelti föl a kisfiúban, hogy a harmadik felet nevétségessé tevő bizalmas szövetségessékké váltak. Nem véletlen, hogy Misi mindezt a „tiszta szívével” érti (félre).

Názó tanár úr, valamint Nagy úr tanító elbeszélései szintúgy ki vannak téve a perspektivikusság általi értelemzóródásnak. Az öreg földrajz tanár magyarázatának középpontjában az ember állandóságának és változékonyságának kérdése áll, s ezzel összefüggésben az erkölcs velünk született mivoltáról is tanúbizonyosságot tesz. Ám nem minden ellentmondás nélkül, hiszen elbeszélése éppen a dolgok megítélésének perspektivikusságát sulykolja, ami éppen hogy ellentétben áll az ember és az erkölcs időtlenségével. Az erkölcsről való tanítás önmagában is megmutatja, hogy az tanítandó/tanulandó, vagyis nem velünk született. Ráadásul az idős tanár úr túlzottan távlatos személete azért kelt humoros hatást, mert nagyvonalúan éppen az „itt és most”-tól tekint el, vagyis voltaképpen felszámolja a tanultak jelenbeli alkalmazásának lehetőségét, így válik az elvont tanítás használhatatlanságának⁴⁴ – önmagát is tükröző – tanmeséjévé.

Nagy úrnak a magyarság sorsáról szóló, a gyermeki nézőponthoz alkalmazkodó tanítása viszont éppen az eltérő használatok önkényének nyit teret, amennyiben egy nép, egy nemzet történetéhez olyan értelmezőket illeszt (magány, önzés, háládatlanság), amelyek nemcsak a beleérzés emócióját váltják ki, hanem lehetővé teszik a különbségtételeket felszámoló *infantilis* azonosulást is. Ezzel áll összefüggésben, ahogy a történet, pontosabban annak Misi általi közvetítése a főhős számára az önértelmezés, Bella számára pedig az önfelmentés mintázatát nyújtja, mintegy azt sugallva, hogy a sajátból nem lehet kilépni. S ez volna a magány értelmezése, aminek a regényben gyakori kísérőjelensége a sírás, mint a saját egyedi különbsége fölötti gyász, illetve mint az érthetetlenbe ütközés eseménye,⁴⁵ amely mindenkor megtöri az okot és célt, a múltat és jövőt összekapcsoló narratíva (illetve narratívák) folytonosságát. Ez alól Móricz regényében sem a Bildung folyamata, sem az elvont tanítás ígérete nem vonhatja ki magát. A „légy jó mindhalálig” értelme, melyet Misire az édesanyja testált, s melyet saját magának tett ígérete szerint az emberiségnek szóló tanításnak szán, érzéken hat, mert tömör és veretes. Bibliai zengzetű és a *Szózatra* is utalhat.⁴⁶ Hozzátapadt az anya hangsúlya, a hagyomány és a felnőtt világ rezonanciája.⁴⁷ Olyan maxima, melynek hatása tényleg elkísér egy egész életen át. Ám ebben a hatásban megbújik az intellektus használhatatlansága és a vele járó ígéret beválthatatlansága is. Jónak kell lenni mindhalálig, már csak, illetve mindig csak az a kérdés: mit jelent jónak lenni? Hogy lehet-e jónak lenni a másik, illetve a bennünk lévő másik meglopása nélkül?

⁴⁴ Újfont kissé sommás Baranyai Norbert azon megállapítása, hogy a regényben „minden tanítás értelmezhetetlennek, alkalmazhatatlannak bizonyul.” (BARANYAI, I. m., 89.). Bár Móricz máshol, így a *Forr a borban* is ostromozza ifjúkorának pedagógiai visszasságait, a tanuláshoz és a tanításnak itt ábrázolt összefüggérendszerére ennél jóval bonyolultabb, amennyiben magában foglalja az utánozhatatlan és az imitálható, az elvont és a konkrét, a használható, a kihasználható és a használhatatlan ismeret relációját.

⁴⁵ Vö. BÓNUS Tibor, *A csúf másik. A saját idegenségének irodalmi antropológiájáról*, Ráció, Budapest, 2006, 77. Lásd még: „A sors túleréjére, az ember természetnek való kiszolgáltatottságára a sírás eseményében nem az értelem, de a test válaszol, ami a sírás antropológiai interpretációiban következetesen azt jelenti, hogy az ember itt az érthetőség határaiba ütközik, a számára megérthetetlenlennel találkozik.” Uo., 110.

⁴⁶ Erről lásd ARATÓ, I. m., 144.

⁴⁷ A tanult nyelvi elemeken rajta marad a felnőtt hangsúlya, felnőtt rezonanciája – Bónus Tibor idézi Bahtyint, BÓNUS, *Garaczi László*, 128–129.